

БАШКИРСЬКА ЛІТЕРАТУРА В УКРАЇНСЬКИХ КНИЖКОВИХ ВИДАННЯХ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Вип. 2 (36) 2016

УДК 821.512.164

Васьків М. Башкирська література в українських книжкових виданнях; 27 стор.; бібліографічних джерел – 39, мова – українська.

Анотація. У статті зібрані й систематизовані відомості про всі переклади творів башкирської літератури українською мовою, про видання цих перекладів окремими книгами, про перекладачів, про принципи формування антологій тощо. Аналізуються романи й повісті М. Гафурі, А. Бікчентаєва й А. Хакімова, п'єси М. Каріма, А. Абдулліна, Ш. Рахматуліна, лірика М. Гафурі, С. Кудаша, М. Каріма, антології башкирської поезії.

Найбільше уваги зосереджено на українській рецепції творчості класиків башкирської літератури Мажита Гафурі, Сайфі Кудаша й, особливо, Мустая Каріма. Окремо йдеться про тісні зв'язки українських письменників із башкирськими, зокрема П. Тичини з М. Гафурі й С. Кудашем, Д. Павличка – з М. Карімом. Ґрунтовно аналізуються поема Максуда Сьондюкле «Макар Мазай» і його збірка віршів «Думи про Донбас».

Ключові слова: башкирська література, переклад, окреме книжкове видання, літературні контакти, типологічні зв'язки, антологія.

Переклади в СРСР із мов одних республік на мови інших республік, точніше їх кількість, були суворо регламентовані. Звичайно, рівень обдарованості письменників, довершеність тих чи тих творів, традиції міжлітературних взаємин певні корективи у цей процес вносили, але загальні правила домінували: перекладати треба насамперед із російської, потім із літератур республік, які мають статус союзних, а вже потім – із літератур автономних республік. Незважаючи на те, що «автономні» літератури могли мати вагомий набутки, українською мовою все одно перекладів було удвічі-тричі менше, ніж із будь-якої «союзної» літератури. Зокрема це стосується і перекладів із башкирської чи татарської мов. Було їх небагато, але таки уявлення про ці літератури в українців було. Насамперед мається на увазі творчість башкирських письменників.

Друга світова війна парадоксальним чином нерозривно пов'язала українських і башкирських літераторів. Провідних митців України евакуювали у глибокий радянський тил. Письменники опинилися в Уфі. Попри завантаженість публіцистичною, літературною діяльністю, співпрацею з українською радіостанцією ім. Шевченка у Саратові, П. Тичина, М. Рильський, В. Сосюра та ін. не жили в замкнутому середовищі, виявляючи велике зацікавлення до культури башкирського краю, до творчості місцевих письменників. До цього спонукало також і те, що башкирські літератори робили все можливе, щоби зробити якомога комфортнішим перебування українців в Уфі. Тому ще в роки війни активним стає взаємопереклад творів українських і башкирських поетів (насамперед йдеться про Мажита Гафурі та Сайфі Кудаша).

Особливо тісні дружні взаємини склалися між Павлом Тичиною і Сайфі Кудашем. Український класик неодноразово звертався до творчості башкирського побратима [32; 36]. До останніх днів життя він листувався з Сайфі Кудашем (досі лише

частина цього листування опублікована [7]). Настільки тісні дружні взаємини в українських письменників склалися пізніше хіба що ще з одним уродженцем села Кляш – Мустием Карімом.

Саме Павлові Тичині належить першість у публікації окремої української наукової праці про башкирську літературу, точніше – про найяскравішого її представника, класика і родоначальника сучасної літератури Башкортостану – Мажита Гафурі. У 1942 році, у розпал війни і всього через рік перебування в Башкирії, в Уфі П. Тичина видає російською мовою невелику книжечку-«доповідь» «Патриотизм в творчестві Мажита Гафурі» [37]. З перших речень письменник визначає основними джерелами поезії Гафурі патріотизм і Батьківщину, що зумовило і назву дослідження.

Далі П. Тичина звертається до біографії башкирського митця у контексті культури й історії рідного народу, виявляючи глибоку ерудованість і обізнаність із минулим башкирів. Є тут і ритуальне згадування Й. Сталіна, і критика формально вишуканої, але занепадницької за духом поезії В. Брюсова і К. Бальмонта. Але також згадується і сформульована реакціонером Победоносцевим політика русифікації, яка спиралася на інших російських «дослідників». Таких, як, наприклад, книга Чичеріної «У приволжских инородцев». Подає Тичина також і широкий літературний багатонаціональний контекст представників окраїн Російської імперії (Леся Українка, Янка Купала, Акоп Акопян, Габдулла Тукай), у який органічно вписується творчість Мажита Гафурі. Найбільше, зрозуміло, йдеться про російських літераторів, «прогресивних» і «реакційних».

У статті рясно цитуються рядки Мажита Гафурі. Російською мовою, в українських перекладах, мовою оригіналу, якою Тичина на той час уже пристойно володів. Ці рядки ілюстрували увагу українських поетів до творчості башкирського класика, а ще більше – основні мотиви твор-

чості Гафурі, які аналізуються у «довіді» в хронологічній послідовності. А завершує книгу розповідь про той значний вплив, який мала творчість Мажита Гафурі на сусідні і несусідні літератури народів СРСР. Дослідження П. Тичини було настільки вагомим, що у подальшому воно ще кілька разів публікувалося як окреме видання [33] чи як передмова до збірки поезій башкирського поета.

А власне перші художні твори башкирської літератури в українських окремих книжкових виданнях з'явилися у середині 1950-х років. Спочатку це була повість «Чорнолиці» [6] усе того самого Мажита Гафурі, надрукована 1953 року в перекладі (з російської) Василя Кучера – фронтовика, який став відомим прозаїком уже у післявоєнні роки. Складається, враження, що в основу повістєвого сюжету була покладена реальна подія. Оповідь ведеться від імені хлопчика-мусульманина – учня медресе. Дія «Чорнолицих» починається зразу з зав'язки, елементи експозиції розкидані в тексті в подальшому. Урок у медресе переривається повідомленням «страшної» новини: підлітки Галіме і Закір, дівчинка і хлопець, перебували наодинці, порушуючи релігійні приписи. Насправді для мусульманського дореволюційного суспільства такий факт справді був страшним і отримав жахливе завершення.

Хазрет (мулла, який виконував роль релігійного судді), намагаючись догодити не стільки істинним заповідям ісламу, скільки забобонним переконанням неосвіченого, темного натовпу. Від дівчинки, яка постає в повісті майже ідеальною героїнею, відвертаються всі, навіть рідний батько. Згодом він усвідомлює власну помилку, але вже запізнило, бо Галіме стає божевільною. Вершиною забобонності стає обряд вигнання шайтана, який лише погіршує стан дівчини. Руйнується не лише чисте кохання, але й долі, життя підлітків, а заодно й їхніх рідних. Все більше розгнуданим стає й натовп, який сприймає себе охоронцем ісламу.

Повість «Чорнолиці», за задумом українських видавців, мала бути вагомою в антирелігійній пропаганді, боротьбі з забобонами, упередженнями безграмотних мас, в утвердженні рівноправ'я жінок із чоловіками. Та насамперед твір привертає увагу читачів високим гуманістичним звучанням, оспівуванням ширих людських почуттів, які завжди стоять понад будь-якими формальними приписами. Трагедійний фінал лише посилює катарсисний вплив на читачів, загострюючи сюжетну напругу і співпереживання з читацького боку.

Через два роки після видання повісті була надрукована чималого обсягу збірка лірики Мажита Гафурі з не претензійною назвою «Вибрані твори» [4] з уже згадуваною статтею П. Тичини 1942 року як передмовою [34]. До книги увійшли 103 поезії та короткі поеми башкирського поета (невеликий виняток – поема «Златоуст», у перекладі Г. Донця, на чотири сторінки тексту, отже, теж

невелика, хоча й суттєво вирізняється на тлі інших поем). Твори розміщені у збірці за простим хронологічним принципом – їх розділили на дві групи за роками написання: 1905–1916 (тобто дореволюційні) та 1917–1934 (пореволюційні, «радянські»). Зрозуміло, що до перекладів брали насамперед твори соціального звучання, ті, які «викривали» жорстокий царський режим, засуджували ворогів башкирського і радянського в цілому народу, а отже, на переконання упорядників, ворогів радянської влади.

Частково зміст книги склали твори Мажита Гафурі, перекладені П. Тичиною, В. Сосюрою, М. Бажаном, М. Терещенком та ін. у попередні роки. Проте більшу частину збірки склали вірші, підібрані й перекладені вмисне для цього видання. До цього були залучені вже згадувані автори, а також інші класики української лірики, найобдарованіші молоді українські поети: С. Голованівський, Я. Шпорта, І. Гончаренко, Д. Білоус, Н. Тихий, О. Новицький, Г. Донець, І. Цитович, М. Лукаш, О. Жолдак, А. Кацнельсон, – які згодом стали теж загальноновизнаними майстрами поетичного мистецтва і перекладу. Чи не вперше тоді відбувся і дебют Борислава Степанюка як перекладача з тюркських мов.

Якщо і нам дотримуватися хронологічного принципу, то мусимо згадати першу публікацію українською мовою творів Мустая Каріма. Йдеться про п'єсу «Друзі Шавкатова (Самотня береза)» [12], надруковану в 1954 році, тобто у проміжку між публікаціями двох книг Мажита Гафурі. Загалом п'єса М. Каріма цілком уписується в канони соціалістичного реалізму й дуже популярного тоді сюжетного мотиву боротьби хорошого з іще кращим. Можна говорити також і про те, що й в інших тюркських літературах (наприклад, п'єсі туркмена Гусейна Мухтарова «Честь сім'ї (Сім'я Аллана)», перекладеній українською в 1953 році) обігрується поступове перетворення діяльності передового керівника в комчванство.

Колгоспний розсильний Шавалі вже на початку твору формулює основу драматичного конфлікту, повідомляючи про те, що колишній голова колгоспу Мірзахан Шавкатов і теперішній – дві різні людини. Шавкатов пройшов шлях від підпаска-наймита через червоний партизанський загін у роки громадянської війни до керівника-новатора, уважного до запитів людей. Особливо яскраво він виявив себе у роки Другої світової війни: «Яких скакунів виростив для фронту! Пачками свої трудові гроші давав на літаки, на танки. Стане на весь зріст – богатир, гляне – орел. І голова – золота голова <...> мав» [12, с. 31]. Отже, все це в минулому, тому «розворушити його треба» [12, с. 31]. Шавкатов цілком задовольняється досягнутим, прагне «спокійно жити, мов та нирка в жиру» [12, с. 9], не хоче жодних змін, тим більше об'єднання з сусіднім колгоспом, яке загрожує ймовірно втраатою керівництва.

Повернути колишнього голову намагаються майже всі колгоспники. Зрозуміло, що найбільше сприяють цьому партпрацівники, колгоспні та з району, зокрема й викривши казнокрадів, які набивалися у друзі до Шавкатова та почали збивати його на небезпечну стежку змішування власного й колгоспного майна. Власні діти «ставлять діагноз» батькової хвороби, заявляючи йому: «Вам влада найдорожча, батьку, і ви так боїтесь втратити її» [12, с. 68]. Такі слова дуже цінні, бо людьми керує конформізм, небажання псувати стосунки з керівництвом («Сказати у вічі? Це не так просто. Ми до цього не звикли. Незручно якось...» [12, с. 30]).

Традиційно для цього часу все у п'єсі закінчується щасливо: злочинці покарані, Мірзахан Шавкатов стає колишнім, колгоспи об'єднуються, закохані – теж, зокрема і голова з «агрономшею». Акцентується увага й на активній участі жінок в усіх суспільних і виробничих процесах. Для ілюстрування перемоги «кращого» використовуються так само традиційні образи і вислови. Розбрат між колгоспами спочатку символізує зруйнований міст на межі обох господарств, на місці якого будують добротний новий міст у кінці твору як утілення єднання колгоспів і людей. Третя дія закінчується примітивно «символічним» висловом: «Дивіться, як весь наш край осяяло сонце» (с. 86). Або чого варті такі фрази в кінці тексту п'єси: «Ось так, взявшись за руки, іти б нам та йти, щоб не було кінця-краю нашій путі». «І щоб вона, наша путь, оце так і йшла б, як зараз – вгору та вгору». Ці слова Мірзахані Зуляхи підсумовує завершальна ремарка: «Вони ідуть по мосту вгору» [12, с. 99]. Повний гепі-енд. На прикладі п'єси і подальших творів Мустая Каріма цікаво спостерігати, як зростала майстерність класика башкирської літератури.

Варто відзначити Р. Краківську, яка здійснила «авторизований переклад з башкирської» «Друзів Шавкатова». По-перше, привертає увагу вишукана українська мова перекладеної п'єси: «завідувач (не завідуючий! – М.В.) ферми» (с. 27), «вступити все ж таки до вишу» (с. 25), самітна береза тощо. По-друге, перекладачка зуміла зберегти неповторний колорит башкирської мови. Досить навести кілька слів і фраз: Гульбадуан-жинга (с. 70), «мені належить за законом, як то кажуть, і за шаріатом» (с. 64), уже згадуване порівняння «мов та нирка в жиру» (с.9) та ін. Мовний колорит оригіналу, виявляється, може органічно поєднуватися з «запахом слова» мови перекладу.

Далі в перекладах із башкирської мови мовою українською настає довга перерва у більше ніж десятиліття. У 1967 році в серії «Дружба народів» була надрукована книга прози Анвера Бікчен-таєва «Я не обіцяю тобі раю» (однойменний роман і дві повісті) [2]. Чому українські видавці звернули увагу саме на цього автора, пояснює передмова Раміля Хакімова «Завжди в дорозі» [39], з якої дізнаємося про тісний зв'язок Бікчен-таєва з Украї-

ною. Він у складі Першого і Другого українських фронтів визволяє українські землі, про що йдеться вже у збірці письменника «Червоний мак» за 1944 рік. А після війни неодноразово приїжджав до України. Неординарність письменника підкреслює повідомлення про те, що він брав участь у плаванні на шлюпках за маршрутом Уфа–Москва, проходив підготовку в загоні майбутніх космонавтів. У книзі сумлінно зазначаються російські видання, за якими були здійснені переклади, котрі ставлять під сумнів фразу «З башкирської», до якої будуть удатися у подальших виданнях уже без жодного зазначення російськомовного оригіналу, з якого робитиметься переклад.

У творі «Я не обіцяю тобі раю» викладається традиційна для «виробничих» романів історія перевиховання 18-річного стиляги Хайдара Аюдарова під впливом красивої ударниці Німфи та товаришів-робітників, насамперед старших (подібний сюжет був у одному з творів харківського прозаїка Сергія Мушника). Що цікаво, висвітлення боротьби з «хапугами» теж перегукується з відповідними сюжетними перипетіями у С. Мушника. У повістях висвітлюються події Другої світової війни, неповторний дитячий світ. Виокремлюється серед них повість «Ад'ютанти не вмирають», у якій ідеться про романтику національно-визвольної боротьби барбудос на «острові Свободи» в Карибському морі. Основу сюжету становить драматична доля і життєрадісний характер хлопчика Хосе, ад'ютанта легендарного Фіделя Кастро, що нагадують долю і характер Гавроша. Письменник посилює романтику відтворенням екзотичної острівної природи Карибів, побуту, ментальності кубинців, вживанням «революційних» іспанізмів «венсеремос!», «компаньєро» тощо.

Початок 1970-х років ознаменувався публікацією значної кількості творів башкирської літератури в Україні, насамперед ліричних і драматичних. У 1970 р. побачила світ антологія «З берегів Агіделі» [8. У коротенькій статті «Від редколегії» чітко зазначене призначення видання: «Ця книжка має на меті познайомити українського читача з кращими творами сучасної поезії та прози братнього башкирського народу. Створена в ході підготовки українських письменників до Днів башкирської літератури на Україні 1970 року <...>» [3, с. 5]. Для кращого знайомства з митцями Башкирії в кінці антології подається в алфавітному порядку інформація «Коротко про авторів» [17].

Кількість перекладених творів значною мірою визначалася чітким ранжируванням на класиків і тих, що подають надії. Внаслідок цього у збірці потрапили 10 віршів Сайфі Кудаша, 10 – Мустая Каріма, 5 – Хакіма Гілязева, по 4 – Максуда Сюндюкле, Назара Наджмі, Баязита Бікбая та ін., 3 – Катіби Кіньябулатової та багатьох ін. Також у антологію потрапили оповідання одинадцяти прозаїків, серед них і вже згаданого Анвера Бікчен-

таєва. Кожен прозаїк репрезентований по одному оповіданню, лише два твори представляють Вазіха Ісхакова.

Значна частина перекладів робилася, як уже зазначалося, «до Днів башкирської культури», найчастіше твори одного башкирського поета інтерпретував один український автор (Максуд Сюндюкле – Валентин Лагода, Ханіф Карім – Абрам Кацнельсон, Назар Наджмі, Шаріф Біккул – Юрій Петренко, Хакім Гілязев – Борислав Степанюк, Катіба Кіньябулатова – Дмитро Павличко і т.д.), але не завжди. Наприклад, поезії Мустая Каріма (по п'ять) переклали до збірки Іван Драч і Дмитро Павличко. А твори Сайфі Кудаша представлені перекладами вже на той час покійних Павла Тичини, який дружив із башкирським класиком, активно з ним листувався і дуже його цінував, та Володимира Сосюри. Також вірші Кудаша перекладали Д. Павличко (4) і по одному – І. Драч, Б. Степанюк та І. Гончаренко.

Від того самого 1970 року розпочинається коротенький період активних перекладів українською башкирських п'єс, здійснених у видавництві «Мистецтво» (серія «Бібліотека сучасної драматургії») та Головним управлінням театрів та музичних установ Міністерства культури УРСР. Останні друкувалися репринтним відтворенням машинопису на листах формату А4 і призначалися не стільки для читачів, скільки для закладів культури з метою подальшої постановки. Першою серед п'єс вийшла трагедія Мустая Каріма «В ніч сонячного затемнення» [10].

Популярність п'єси у видавців і критики визначалася «засудженням» релігійних і звичаєвих забобонів, заборон і обмежень та загалом «пережитків» заснованого на класовій експлуатації суспільства. Дія твору відбувається в період кочового буття башкирів. Від надзвичайно заможної Танкабіке залежить доля значної кількості людей, у тому числі – найближчих родичів. Керується вона не прагненнями і почуттями ближніх, а настановами адату, релігії та залежністю від багатства і потребою примножувати його («Ти надто гордий! Я ж – раба закону, всевишнього, неслави і отар» [10, с. 42]). Тому закохані не можуть одружитися, як і колись сама Танкабіке, їх змушують жити з нелюбами, бо так вирішили старійшини для «загального добра» роду або ж вимагають закони нагромадження багатства чи приписи адату.

Сюжет будується на складному клубку антиномій: кількість закоханих, які з різних причин не можуть з'єднатися з коханими чи отримати взаємне почуття у відповідь, тільки зростає. Як зростає і кількість скелетів у шафі, які мають персонажі, в тому числі й Танкабіке. Підкинутий сирота-блаженний Дівана, якого вона усиновила немовлям, виявляється її рідним сином, дитям «незаконного» кохання. Розкриттям цієї таємниці її шантажує дєрвіш, прагнучи ледь не насильно домогтися взаємності в його нестримних багаторічних почут-

тях до Танкабіке. Можна би сказати, що п'єса має трагічне завершення, бо закоханих Ак'єгета і Зубаржат проганяють із поселення, але вони, навіть вигнанці, щасливі, бо їх почуття непереможні.

Наступного року побачила світ в Україні ще одна п'єса Мустая Каріма – «романтична драма» «Країна Айгуль» [13]. У цьому творі письменник вдається до новаторських пошуків у твердо канонічних драматичних формах: крім дійових осіб одним із нараторів стає «Стороння Людина» – alter ego автора. Його монологи стають філософськими узагальненнями дії чи передбаченнями її подальшого розвитку. Юна Айгуль ще «шукає саму себе», вона розчаровується в першому коханні, важко переживає це розчарування, але Стороння Людина впевнена, що у неї ще все попереду: і кохання, і «сродна» праця, і повага, і вірні подруги.

Виховувалася Айгуль у домі дядька, бо її мати, Зульбахіра Ідрисова, пропала безвісти у 1943 році, за дією твору, «11 років тому». Дія набуває бурхливого розвитку з повідомлення про приїзд Зульбахіри в рідне село разом зі своїм чоловіком – італійським синьйором Карло Піккіо. Спочатку материнські почуття і любов доньки до матері непереможні – здавалося, ніщо не зможе завадити виїздові Айгуль з матір'ю в Італію. Але з часом з'ясовується, що 11 років не пройшли даремно, обірвавши значну частину старих зв'язків і витворивши безліч нових. Айгуль уже не може покинути рідний край, усіх тих, із ким зріднилася протягом свого недовгого життя. У душі часу також стверджується, що не може вона проміняти «справедливе» радянське суспільство на меркантильне західне. Своєю чергою, її мати приросла до нової сім'ї та нової батьківщини.

Приземленість, бездуховність західного буття повинен втілювати синьйор Піккіо. Певна карикатурність проглядає в цьому образі. Спочатку він справляє приємне враження своїм оптимізмом, гумором, але згодом розкривається його «ворожа» сутність: він усьому, навіть найщирішим почуттям, намагається знайти чіткий грошовий вимір, заявляючи, що «все має ціну» [13, с. 68]. Але не все так просто з Карло Піккіо, бо саме в його уста вкладається те, про що радянським громадянам нібито не дуже випадає говорити, – він засуджує культ особи. Цей мотив розвивається, коли нарешті з'ясовують остаточно стосунки через щире каяття Ябагаєв і дядько Ягафар – доноситель і безневинна жертва репресій на основі цього доносу.

У п'єсі нібито декларується сила і важливість радянського колективізму, який спонукає усіх колишніх подруг Зульбахіри відвернутися від неї, засуджуючи «зраду» батьківщини і їх усіх разом. Насправді вдумливого читачеві стає зрозуміло, що провини Ідрисової в полоні немає, не могла вона, оберігаючи спокій рідних від репресій, не лише повернутися після війни додому, але навіть подати якусь звістку про себе. Невипадково дія

припадає на 1954 рік, коли вже сталінська епоха відійшла в минуле. Проте і тоді, і в 1971 році дещо дивно для багатьох радянських читачів і глядачів звучали слова Піккіо на таку «справедливу» обструкцію з боку колишніх подруг його дружини: «Ну й звичай! Це ж дикунство – втручатися в чуже життя» [13, с. 80]. Але для багатьох читачів тоді та майже для всіх сьогоднішніх ці слова є справедливими. Як би там не було, але драма Мустая Каріма ставить гострі, антиномічні проблеми, які змушують кожного вирішувати їх самостійно, не даючи готових рецептів, попри позірну декларативність тих чи тих заяв «правильних» чи «неправильних» персонажів. Через це твір набуває насамперед загальнолюдського звучання, а вже потім – класово-партійного».

У тому ж 1971 році була надрукована «сатирична комедія» Ш. Рахматуліна «Перед смертю» [29]. Твір розпочинається як комедія подій, помилок, а швидко перетворюється в комедію характерів. Від переляку, що вкотре промовчав про «документик» і «протокольчик», Габдінура розбирає печія. Він в аптеці приймає якісь ліки, а виявляється, що помилково випив смертельну отруту. Перед порогом небуття чиновник набуває небаченої сміливості, погрожує всіх, разом із начальником Сабітом Хурматовичем, вивести на чисту воду, бо в установі панує суцільне казнокрадство, зверхність начальства і підлабузництво підлеглих, позашлюбні взаємини тощо. Згодом з'ясовується, що ліки були зовсім не смертельні, переляканий власною хоробрістю Габдінура пробує відмотати все назад, але тепер опиняється на межі повного звільнення і втрати доступу до владного столу...

Ще через рік, у 1972-му, вийшло репринтне видання українською мовою п'єси А. Абдуліна «Не забувай мене, сонце» [1]. Автор дає власне жанрове визначення – драматична поема, але це написана прозою поема, а не віршована, як можна би було очікувати. Підстави називати свою п'єсу поемою авторові, мабуть, дало те, що дія твору, його персонажі пройняті високим романтичним пафосом, і це засвідчує вже назва твору. До елементів оновлення форми можна також зарахувати монологи «Від автора», які обіцяють розповісти «про одну долю» та коментують виклад цієї долі.

Дія розпочинається біля пам'ятника Пушкіну на Тверському бульварі, де поет у душі Сергій Чекмарьов і Тоня знайомляться під читання віршів Маяковського, Луговського, Светлова, їх роман бурхливо розвивається. Натхненні романтикою побудови нового суспільства, закохані опиняються в башкирському радгоспі. Певну напругу вносить народження дитини, романтика зазнає дошкульного удару з боку приземленого побуту, але Сергій і Таня зуміли вистояти. Доводиться Сергієві боротися з ретроградним директором радгоспу Карповим, але тут він не самотній, бо йому допомагає й місцева молодь, наприклад, Ягда і Камал, ще одна

пара закоханих. Зрозуміло, що допомагає їм і партійний секретар Гайсин.

У текст п'єси вводяться короткі репліки, які виголошують Смілива дівчина, Мужня дівчина та ін. Такі назви персонажів іронічні, бо це ті, хто не витримує випробування побутовою необлаштованістю, матеріальними нестатками і природними стихіями, промовляють виправдальні тиради. Урізноманітнюють текст, а заодно і характеризують Сергія та інших персонажів нібито написані ним вірші. До цих віршів додаються поетичні рядки Автора, які свідчать про його спорідненість із Чекмарьовим. Сюжетна розв'язка залишається відкритою: Сергій потрапляє в снігову бурю, очевидно, гине, але тіло його так і не знайшли. Незрозумілим моментом стає повідомлення про те, що Тоня знову опиняється у Москві: невже без чоловіка не витримала важких буднів радгоспного буття, в якому Сергій умів знаходити високу романтику?

Завершує період активної публікації башкирських письменників в Україні на початку 1970-х років видання вибраної лірики класика тюрської літератури Сайфі Кудаша під назвою «Країна рідна» [19]. У передмові «З берегів Агіделі – до берегів Дніпра» [9] її автор і упорядник збірки Іван Ільєнко зазначає, що С. Кудаш підхоплює естафету від М. Гафурі, акцентує увагу на особистій участі Гафурі в долі Кудаша. Коротко викладається життєвий і творчий шлях поета, роль поезії Тукая в його становленні. Окремо І. Ільєнко аналізує українські мотиви у творчості Сайфі Кудаша, зокрема в поемах «Думи про Україну» і «Помста», віршах «Вітання (П. Тичині)» (Харків) і «Живи, Україно» (Київ)». Присвятні вірші також написані Сосюрі й Рильському. Не оминає увагою автор передмови і нарис башкирського поета «Щастя», в якому йдеться про дружбу з Павлом Тичиною, про загальнолюдське звучання творів українського класика. Відповідно, згадується присвятний вірш Тичини «Сайфі Кудашу». Характеризується у передмові також збілочка башкирського поета «Слово матері» зі серії «Фронт і тил», в яких не останніми є українські мотиви і твори з якої перекладали П. Тичина, М. Рильський, В. Сосюра і М. Стельмах. Аналізуючи своєрідність поезії Кудаша, Ільєнко зазначає, що традиції «радянської» (фактично європейської) літератури органічно поєднуються з традиціями східної, насамперед фарсімовної (Фірдоусі, Хайям, Сааді), поезії.

Збірка розбита на чотири цикли: «Книга джигіта» (25 поезій), «Клекіт беркута» (34), «Материнський хліб» (25) і «У братньому колі» (23). Уже класичними є переклади згадуваних П. Тичини, В. Сосюри, М. Стельмаха, М. Рильського, які стали окрасою книги віршів С. Кудаша. А ще до перекладів залучили провідних поетів (Івана Драча, Дмитра Павличка, Олексу Ющенка, Бориса Олійника, Олексія Довгого, Абрама Кацнельсона, Миколи Гірника та ін.) і професійних тлумачів

(Борислава Степанюка, Юрія Петренка, Івана Ільєнка, Степана Литвина й ін.) того часу. Три байки Сайфі Кудаша інтерпретував українською мовою Валентин Лагода. Загалом із книги «Країна рідна» український читач отримав можливість скласти ґрунтовне уявлення про творчість башкирського класика, основні мотиви його поезій та особливості версифікації.

Появи наступних книг довелося чекати п'ять років. У 1979 році поема Максуда Сюдюкле «Макар Мазай» була надрукована в донецькому видавництві «Донбас» [31], що пояснюється зв'язком поетової долі з шахтарським краєм і тим, що дія поеми відбувається на Донбасі. Але спочатку варто згадати першоджерело – російськомовне видання творів Сюдюкле «Думы о Донбассе» 1952 року [30]. Саме там і була надрукована поема «Макар Мазай», яка складалася з Прологу, дев'яти «пісень» (Песнь первая, Песнь вторая і т.д.) та Епілогу. Вірші написані вольними ямбами – від двох до п'яти стоп. Своєрідним «вступом» стали епізоди, в яких розповідається про Шевченка, чий «шлях» знаходить продовження у пореволюційному Донбасі, про сталеварів Тараса й Остапа (вводяться ремінісценції з гоголівського «Тараса Бульби» («Гей, сынку мой! Оборони меня!» [30, с. 15]). Якщо врахувати рік видання поеми, то не дивують згадки про «визначальну» роль Сталіна у відновленні Донбасу.

А далі увага переводиться на вже післявоєнний пам'ятник Макарові Мазай перед заводом Ілліча у Жданові (Маріуполі). Ретроспективно і розлого викладається історія трудових звершень, боротьби Макара в роки війни та героїчної його загибелі. На цьому дія не завершується: дізнаємося про післявоєнні події, про допомогу донбасівцям із рідного для поета Уралу. І знову на завершення «Макар в саду./ На пьедестале» [30].

А ще у книзі були «Думы о Донбассе», які склалися з п'яти циклів віршів. Перший із них – «Сталино», в якому йдеться про перший приїзд Садика Максудова (справжні ім'я і прізвище поета) до цього міста (теперішнього Донецька) і «теперішній» приїзд через багато років. Сюдюкле обіграє назву міста в дусі часу («Весну Донбассу Вождь вернул» [30, с. 58]). Але щирим видається епіграф до першого циклу: «Я люблю донецкий край <...> Мой второй родимый дом» [30, с. 57]. У циклі «III. В забое» йдеться про молодого шахтаря Хайбуша, прототипом якого вгадується сам автор. Про його товаришів-башкирів, а також представників інших національностей («И мой земляк с Идели многоводной./ И мой товарищ с буйного Днепра» [30, с. 71]) йдеться в міні-поемі «IV. Земляки», написаній переважно різностопним анапестом. Загальним місцем тогочасної поезії стає заключний цикл «V. Творцы мира», в якому йшлося про бурхливе відродження Донбасу, про українсько-башкирську й загалом інтернаціональну дружбу народів СРСР тощо.

Через чверть століття поема М. Сюдюкле «Макар Мазай» вийшла у світ українською мовою. Зрозуміло, згадки про «Вождя» з неї перекладач Валентин Лагода прибрав. Він же таки був і автором передмови «Його серце в Донбасі», епіграфом до якої стали слова башкирського поета: «Тільки десять років я прожив у Донбасі, але того вогню, що він мені дав, вистачає на все життя» [31, с. 3]. Заголовок і епіграф статті В. Лагоди пояснює, про що ж у ній ідеться – про зв'язки Максуда Сюдюкле з донецькими теренами. З передмови ми дізнаємося, що поет потрапив на Донбас у 1924 році, працював на заводі й у шахті. Згодом вступив до літоб'єднання «Молодняк», тобто не тільки трудовий, але і творчий шлях його розпочався в Україні. Згадуються також до- і післявоєнні вірші про Україну, про написання поеми, а також про здобутки українсько-башкирської дружби. Зі статті В. Лагоди дізнаємося і про те, як Максудов став Сюдюкле: за поетичний псевдонім поет обрав собі назву села, в якому народився.

Роком видання ліричних здобутків башкирів став 1980-й. У серії «Скарбниця братніх літератур» вийшло чергове видання поезій класика і родоначальника сучасної башкирської літератури Мажита Гафурі під назвою «Поезії» [5]. Це був фактично передрук збірки 1955 року, навіть передмова до неї – неодноразово публікована стаття П. Тичини «Патріотизм у творчості Мажита Гафурі», щоправда, у скороченому варіанті. Зберігся поділ на два хронологічні розділи, ті самі переклади. До збірки додалися хіба що шість байок М. Гафурі в перекладах Ю. Петренка (5) і В. Осипчука (1) та кілька поезій.

Вагомим кроком у популяризації башкирської поезії в Україні стала поява ще однієї антології – «Мелодії Агіделі» [21]. Показово, що вийшла вона не у столичному видавництві, як зазвичай, а у дніпропетровському «Промені». Титанічну працю до друку антології доклав її упорядник запорізький поет Петро Ребро, перекладачі – запорізькі (П. Ребро, М. Лиходід, А. Рекубрацький, О. Шостак, О. Тешенко, О. Аблицов та ін.) та дніпропетровські поети (Н. Нікуліна, В. Корж й ін.), з явною перевагою перших. Лише два твори вийшли в уже відомих раніше перекладах (В. Сосюри і В. Лагоди), все решта – «оригінальні» інтерпретації башкирських поезій, що суттєво розширювало знання українців про неї.

Роль Петра Ребра у виході антології, як і у зміцненні українсько-башкирської літературної дружби важко переоцінити. Саме з його ініціативи у 1970 році частина заходів у Дні башкирської літератури в Україні відбулися і в Запоріжжі, одну з вулиць у цьому місті тоді назвали ім'ям поета і борця за башкирську незалежність Салавата Юлаєва. На запрошення запорізької обласної організації письменників, яку П. Ребро очолював, у 1978 році до Запоріжжя завітала делегація башкирських письменників на чолі з Мустаєм Карімом. Міцна

дружба нерозривно пов'язувала Ребра і Каріма до смерті останнього, чимало поезій класика башкирської й радянської літератури запорізький поет перекладав протягом довгих років. Дні української літератури в Башкирії 1980 року лише розширювало тісні зв'язки українських і башкирських письменників.

До написання передмови до антології («Веселковий міст дружби» [22]) Ребро залучив голову Спілки письменників Башкирської АРСР Асхата Мірзагітова, що надавало їй суттєвої вагомості. У передмові йдеться про про башкирсько-українські культурні багаторічні й різнобічні зв'язки, зокрема і про внесок Петра Ребра в їх розвиток. Мірзагітов окремо зупиняється на циклі віршів Ребра «Клич Агіделі» (як бачимо, надмірне вживання назви башкирської річки стало ледь не затертим штампом). Цікавим є і повідомлення про постановку в київському театрі ім. І Франка п'єси М. Каріма «В ніч місячного затемнення», роль Танкабіке в якій виконувала геніальна Наталя Ужвій.

Зрозуміло, найбільше перекладено було в антології поезій визначних башкирських літераторів, насамперед М. Гафурі (сім творів), Назара Наджмі (сім), Сайфі Кудаша (п'ять), Мустая Каріма (десять, серед них вірш «Україні»), Муси Галі (шість), але нимине обмежується збірка. У книзі широко репрезентована і творчість менш знаних поетів. Загалом у «Мелодіях Агіделі» були опубліковані вірші шістдесяті башкирських митців, серед них і жінок (Зайнаб Біішевої, Катіби Каньябулатової, Гульфії Юнусової, Рамзілі Хісаметдінової та ін.), етнічного українця, а тепер башкира Михайла Воловика. Про кожного з них подається інформація в довідці «Коротко про авторів» [18].

Книга повістей Ахіяра Хакімова «Байга» [38], надрукована українською в 1985 році, продовжила знайомити зі здобутками башкирської прози. Дві повісті – «Байга» і «Весілля» – переклав П. Мовчан, Р. Вишневський став перекладачем повісті «Гюльбіке». Майже всі вони будуються за принципом шерегу ретроспекцій із поверненнями у «сучасність». Це дає можливість тримати напругу й одночасно відтворювати розрізнені фрагменти минулого без потреби будувати чіткий сюжет із причинно-наслідковим ланцюгом.

У повісті «Весілля» відтворюється потворність війни, яка навіть у тилу руйнує людські долі. Алтинсес відправляє на фронт чоловіка, а потім довгі роки живе у невизначеності: він, пропавши безвісти, мертвий чи живий? В уяві постійно постають два весілля Алтинсес і Хайбулли. Перше – пишне, з великою кількістю гостей, зі щедрим частуванням – уявне, яким би вона хотіла його бачити. Друге, справжнє, було бідним і непримітним. Але попри це щире кохання нівелювало його нікчемність. Жінка і після війни продовжує чекати чоловіка, щиро вірячи, що тепер вона відгуляє справжнє весілля. Та час бере своє, розмови про те, що Хайбулла вже не повернеться, переконують

у цьому й Алтинсес, а Синтімер, друг чоловіка, все більше припадає їй до душі. Кульмінацією стає весілля з Синтімером, який безмежно кохає жінку. Здавалося, мрія про «гідне» весілля збувається. Та несподівано повертається перший чоловік... Для Алтинсес це був настільки страшний удар, що вона накладає на себе руки. Очевидно, що були якісь подібні реальні історії, бо до повісті автор подав присвяту: «Братовим, чоловіки яких загинули на війні» [38, с. 5]. Така напруга дії й почуттів не могла не приваблювати читача, зокрема й українського.

Зі спогадів і післявоєнного буття звичайного колгоспника Ягафара будуються повість «Байга». Вірний кінь Рудий нагадує господарю Сокола, з яким він вигравав не одну байгу (кінні перегони), який порятував його у бою, але сам загинув. Як і у «Весіллі», у цій повісті переплітаються кілька любовних трикутників, коли почуття протиставляють колишніх друзів, і з цим треба або змиритися, або зуміти піднятися над власною справедливою образою. «Все життя наше – байга» [38, с. 201], – такий невтішний, але справедливий висновок підводить головний персонаж повісті та її автор.

Героїня повісті «Гюльбіке» типологічно близька до Марти з «Невеличкої драми» В. Підмогильного. «Тітонька» Сабрі, у якої вона мешкає на квартирі, заради власної вигоди намагається видати її заміж за значно старшого і неприємного Тугаєва, бо заможний і впливовий. Оманливою виявляється постать майстра Бурхана, спочатку такого привабливого, насправді – самозакоханого егоїста. Але дівчина не розчаровується, вона, як і її подруга Савія, вірить у щире кохання.

Хронологія видань башкирської літератури в Україні була дещо порушена щодо 1980-х років. Зроблено це було з метою зосередитися на перекладах творів класика літератури Башкирії, відомого драматурга, поета і, насамперед, прозаїка Мустая Каріма Мустафи Карімова). До 80-х років український читач уже познайомився з трьома драматичними творами письменника. А 1981 року відбулося знайомство і з його лірикою: у той рік вийшло видання збірки «Мій кінь» [14]. Упорядником і автором передмови («Слово про башкирського побратима» [16]) став Віталій Коротич. В. Коротич повідомляє про те, що з М. Карімом йому доводилося зустрічатися неодноразово і в Україні, і в Башкирії, й у Москві, і в Ризі, Ленінграді... Це дає підстави називати башкирського митця побратимом, якого український поет цінує насамперед за високу вимогливість, зокрема і до себе, та майже дитячу щирість і відвертість.

Також у передмові Віталій Коротич дає короткий виклад біографії Каріма, детально розповідає про осколок, який прошив наскрізь комсомольський квиток і письменницьке посвідчення. Коротко читач може дізнатися і про дружбу башкирського письменника з українськими літераторами, про спілкування з сім'єю Тичин, про переклади

творів Каріма українською мовою. І знову в кінці передмови Коротич ще раз наголошує на вимогливості та скромності письменника: «<...> це завжди все той-таки вимогливий до себе й до інших, чесний і скромний до сором'язливості Мустай Карім <...> Завжди учень! І завжди поет!» [16, с. 8–9]. А ще автор передмови відзначає особливу рису Каріма, яку він називає словом «добролюбство».

Треба зазначити, що всі українські письменники, які знали башкирського літератора, захоплювалися його людяністю, гуманізмом, простотою, яка межувала з геніальністю, які знайшли відтворення і в його творчості, зокрема у повістях. Павло Мовчан сприймав Каріма як народного філософа у житті та творчості, як життєлюба, як людину, безмірно закоханого у рідне село Кляш, у Башкирію, у своїх земляків. Запам'ятав Павло Михайлович і дивовижну здатність Мустая Каріма перемножувати подумки, і досить швидко, дво- чи трицифрові числа.

Іван Федорович Драч протягом років перекладав поезії Каріма, але спілкувався з ним особисто лише в 1980 році, коли в Уфі проходили Дні української літератури в Башкирії. Проте і Драч запам'ятав насамперед людяність, простоту, навіть якусь дитячість і житейську мудрість башкирського письменника. Про повагу до митця і високу оцінку творчості Мустая Каріма свідчить і те, з якою шанобливістю зберігає І. Драч папку з матеріалами, що так чи так пов'язані з доробком башкирського побратима.

А найтепліші та найзахопленіші спогади про башкирського друга залишилися у Дмитра Павличка. Вперше стаття Павличка «Мустай Карім» була надрукована у збірнику літературно-критичних публікацій «Над глибинами» [25] у 1982 році. Доповнена й доопрацьована, вона увійшла до літературознавчого двотомника Дмитра Васильовича за 2007 рік [24]. Цю статтю можна вважати одним із найглибших, найвлучніших прочитань доробку Каріма, з умілим і тонким аналізом окремих творів та вмотивованими узагальненнями побратима по перу і літературознавця-філософа. А ще варто згадати підбірку віршів Мустая Каріма (усього 12 поезій) у перекладах Д. Павличка, що побачили світ у п'ятому томі видання творів українського поета [27], бо це було остання і єдина публікація творів не лише башкирського класика, але і башкирської літератури загалом в Україні за роки Незалежності. До цього можна ще додати, що рядком «Мій друже, дорогий Мустаю» починається поезія Дмитра Павличка «Нагайка Салавата Юлаєва» (1983).

Через роки, після смерті Каріма, повага і любов до нього з боку Дмитра Павличка залишилися незмінними, а може, ще і зросли, про що свідчить його рукописний спогад «Про Мустая Каріма», який писався у березні 2016 року для двотомної Карімівської енциклопедії, що готується в Уфі, та який наводимо повністю: «Був я з дружиною в

Башкирії гостем Мустая Каріма. Це була, здається мені, весна 1982 р. Ми жили вдома в Мустая Каріма, обвезив наш господар нас по всій республіці, показав Кляш, своє рідне село, а також українські поселення в Башкирії.

У 1982 р. я написав статтю “Мустай Карім”, яка була надрукована ще за радянського часу, але ж була й перевидана за нових часів, 2007 року, в моїй книжці, де зібрані статті про письменників світового рангу. Я прошу вибрати з тієї моєї статті два-три речення про Мустая Каріма як письменника чесного, який не зламався під натиском брехливого, підлого радянського режиму. Цікаво, чи була перекладена моя стаття на башкирську мову? Чи озивався про неї Мустай? Не знаю.

Мустай Карім – великий гуманіст, мислитель рівня Айтматова, людина, якій пам'ятник мав би стояти в Уфі побіля пам'ятника Салавата Юлаєва. Був я в Башкирії декілька років тому. Там є громада українська, яку очолює професор Бабенко, ректор університету ім. М. Шолохова. Чому Шолохова? Там мав би бути університет ім. Мустая Каріма.

Я переклав декілька віршів Мустая Каріма та інших башкирських поетів. Ці вірші показують, що Мустай любив Україну. Був колись Мустай Карім у Києві. Виступав на якомусь літвечорі. Досі пам'ятаю, він сказав: “Мене запитують, як живе Башкирська республіка, як почуватється сьогодні башкирський народ. Відповідаю. Башкирський народ невеликий, але він так міцно зав'язався в твердий клубочок, що його ніхто й ніколи не розмотає!” Оплески гриміли, кияни зрозуміли, що Мустай патріот не якоїсь придуманої в Москві однієї нації, яку називали ідеологи з Кремля нацією радянською, що розмовляє російською мовою. Він був і назавжди буде башкирським патріотом.

У приватній розмові зі мною Мустай говорив: “Дорогий Дмитре! Башкирія – маленька країна, нація, оточена зі всіх боків Росією. Вона, мабуть, не зможе встояти, її зітруть великодержавники й шовіністи російські. Але Україна – це ж Європа! Вся ваша історія в Європі. Все ваше життя пов'язане з Європою. Я вірю, що колись Україна стане вільною, європейською державою!” У своєму вірші про Україну Мустай сказав:

Сходить сонце. Вража сила гасне.

Я до тебе – вільної – прийду.

Яблука доспілі обривати

Будеш ти сама в своїм саду.

Мустай Карім буде ще не раз з'являтися в українській культурі як письменник світового рангу. Він є і завжди буде між людьми, що працюють на завтрашній день всіх народів.

28.ІІ.2016Д.

Павличко (підпис)» [26].

Але повернемося до книги поезій Мустая Каріма «Мій кінь». Вона складалася з вибраних віршів із кількох збірок поета. Спочатку йшли 74

поезії, які мали репрезентувати різні мотиви у творчості Каріма. Далі, оскільки книга була перекладна і цим засвідчувала дружбу культур і народів, ішли вірші башкирського поета, пов'язані з іншими народами і країнами: це шість поезій із циклу «Європа–Азія» (ще за 1951–1954 роки), вірш «Я – Російн», чотири «в'єтнамські» поезії, одна – «з чехословацького зошита», дві – «з болгарського зошита» й одна – «з кабардино-балкарського зошита». Найбільше перекладів належали перу Дмитра Павличка (десять), Степану Литвину і Любомиру Дмитерку (переважно вірші ідейно-пафосного звучання) – по дев'ять. Загалом до перекладацького складу були залучені найкращі українські поетичні таланти: І. Драч, Б. Степанюк, Ю. Петренко, В. Лучук, П. Мовчан, В. Забаштанський, А. Кацнельсон, Н. Тихий, С. Зінчук, А. Гризун, Г. Коваль, М. Карпенко та ін.

Наступні два видання – прозові твори Мустая Каріма – останні окремі книги башкирської літератури, видані в Україні дотепер. Спочатку це був окремий друк повісті «Довге-довге дитинство» в перекладі Павла Мовчана у 1985 році [11]. Та сама повість потрапила до книги «Помилування» з серії «Єднання» [15]. Крім «Довгого-довгого дитинства» у книзі були також однойменна повість «Помилування», а також повість «Сільські адвокати». Як і в книзі 1985 року, перекладачем усіх повістей був П. Мовчан.

Він же був і автором передмови «Життєві кільця та серцевина» [23]. Мовчан розпочинає її з констатації того, що Дитинство є надзвичайно важливою порою життя людини, коли вона формується, коли визначається її характер на всі подальші роки. Особливо важливим воно є для митця, до нього можна повертатися безконечно, час тоді тягнеться дуже повільно. Тому Мустай Карім і назвав свою повість «Довге-довге дитинство».

Нарація цієї повісті, як і двох інших, відзначається двома спільними рисами. По-перше, оповідь ведеться від першої особи, від пофілософськи налаштованого «я» старшого віку, яке повертається подумки до минулого, переповідає його очима «давніми» і сучасними, аналізує, узагальнює, дивується, розгадує таємниці людського буття і так до кінця й не може розгадати. Друга особливість впливає з першої: основні події відбуваються в далекому «минулому», до якого ретроспективно звертається наратор, періодично дія з «минулого» перестрибує в «сучасність», щоби знову надовго зануритися в «минуле».

Цю наративну специфіку «Довгого-довгого дитинства» й відзначає Павло Мовчан: «І повість Мустая Каріма, яку було поціновано найвищою в державі Ленінською премією, навіть композиційно позбавлена тієї лінійності, до якої нас привчила традиційна проза про дитинство. Тут ніби відсутня відмінність поміж минулим, теперішнім та майбутнім. Тут час змінив свій напрямок: він рухається від майбутнього до минулого. Це і є течією духу,

супротивною біострумові: від смерті до життя...» [23, с. 5]. Відповідно, логічного сюжетного ланцюга в повістях «Довге-довге дитинство» і «Сільські адвокати», на відміну від «Помилування», немає: вони складаються з окремих, розрізнених історій, кожна з яких поокремо має, найчастіше, умотивований хід подій від експозиції до розв'язки. Згадка про Ленінську премію аж ніяк не означає, що «Довге-довге дитинство» пройняте відповідним ідеологічним пафосом. Навпаки, можна дивуватися, чому такий «безідейний» твір, у якому оспівується окрема Людина, від Старшої й до Молодшої Матері (улюблені персонажі Д. Павличка) до всіх без винятку дітей – однокласників наратора, утверджуються гуманістичні ідеали, був удостоєний найвищої літературної премії радянської доби.

Такими ж за ідейно-змістовим наповненням є і дві інші повісті, що увійшли до українського видання. Однак П. Мовчан серед них виокремлює повість «Помилування», пояснюючи назву передмови: дві інші повісті, драми і поетичні збірки Каріма творять «кільця» стовбура його творчості, натомість «Помилування» є серцевиною цього стовбура. В часи «перебудови» ця повість користувалася великою популярністю в читачів, бурхливо, в гострих протистояннях, обговорювалася, хоча тодішній офіціоз не дуже її толерував.

Двадцятирічний Любомир Зух, українець із напівпольськими іменем і прізвищем, умілий водій танка, який ще ні разу не був у бою, закохується в сімнадцятирічну сироту іспанського походження Марію Терезу. В таких надзвичайних умовах кохання розвивається швидко, сила його безмірна. В ніч перед відправкою на лінію фронту Любомир приїжджає до коханої, встигаючи на ранок повернутися в частину. Зовсім випадково про це стає відомо начальству (дід поскаржився, хоча потім безутишно шкодував про це, що танк випадково зачепив стіну хліва, яка придала козу, єдину годувальницю сім'ї), котре розцінює такий вчинок як дезертирство. Маховик каральної й бездушної системи розкручується, юнака на пострах усім іншим трибунал швидко засуджує до розстрілу, так само швидко вирок виконують. Згодом приходить помилування, але вже запізно.

Письменник до дрібниць виписує кожну деталь останніх годин і хвилин життя Зуха, котрий так і не може повірити до кінця, що за таку дрібницю його раптом можуть стратити, але це стається. У «Помилуванні» відчувається велика відстань, ледь не прірва, між солдатами і «начальством», безликим, безіменним, яке перебуває десь далеко і приймає механічні, незрозумілі й бездушні рішення. Зрештою, таким само далеким воно постає і в «Сільських адвокатах», якась далека «влада» зовсім не переймається раціональністю своїх розпоряджень, тим більше – щоби ці рішення були корисними чи хоча б нешкідливими для пересічних громадян, кожен із яких насправді – окремий всесвіт. От і змушені лідери громади – сільські адво-

кати» – все життя боротися, сміливістю чи хитрощами, поодиночці чи за підтримки односельців, проти безглузвих, антилюдських розпоряджень цієї влади.

Прикро, але це було останнє книжкове видання творів Мустая Каріма і башкирських письменників в Україні. Можна хіба ще раз згадати підбірку поезій Каріма в п'ятому томі «Творів»

Д. Павличка. Можливо, що все найцікавіше вже було перекладено «до нас», хоча така думка дуже сумнівна. Зрештою, прикро також і те, що ми не знаємо не тільки усіх здобутків класичної башкирської літератури, літератури ХХ століття, але і того, чи є щось цікаве і вагоме в сучасній літературі Башкортостану. Зрештою, як і в багатьох інших тюркських літературах.

Література

1. Абдуллін А. Не забувай мене, сонце : драматична поема на три частини / З башкирської; Переклав І. Солдатенко / К. : Міністерство культури Української РСР; Головне управління театрів та музичних установ, 1972. – 71 с.
2. Бікчентаєв А. Я не обіцяю тобі раю : роман та повість / З башкирської; Переклала Софія Потікунова / А. Бікчентаєв. – К. : Дніпро, 1967. – 221 с. (Серія «Джерела дружби»)
3. Від редколегії // З берегів Агіделі : збірка творів письменників Башкирії. – К. : Радянський письменник, 1970. – С. 5–6.
4. Гафурі М. Вибрані поезії / Переклади з башкирської; Ред. і вст. ст. Павла Тичини / Мажит Гафурі. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1955. – 259 с.
5. Гафурі М. Поезії / З башкирської; Упоряд. Л. Грицик; Передм. П. Тичини / Мажит Гафурі. – К. : Дніпро, 1980. – 190 с. (Скарбниця братніх літератур)
6. Гафурі М. Чорнолиці (Одна з мільйонів жертв минулого) / З башкирської; Переклад В. Кучера / Мажит Гафурі. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1953. – 100 с.
7. З архіву П.Г. Тичини : збірник документів і матеріалів / Редкол.: М.Г. Жулинський (відповідальний редактор) та ін. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 362–365.
8. З берегів Агіделі : збірка творів письменників Башкирії. – К. : Радянський письменник, 1970. – 239 с.
9. Ільєнко І. З берегів Агіделі – до берегів Дніпра / Іван Ільєнко // Кудаш С. Країна рідна : вибране. – К. : Дніпро, 1974. – С. 5–14.
10. Карім М. В ніч місячного затемнення : трагедія на три дії з епілогом. – К. : Мистецтво, 1970. – 76 с. (Бібліотека сучасної драматургії)
11. Карім М. Довге-довге дитинство : повість / З башкирської; Переклав Павло Мовчан / Мустай Карім. – К. : Дніпро, 1985. – 294 с.
12. Карім М. Друзі Шавкатова (Самітна береза) : драма на 4 дії, 6 картин / Авториз. пер. з башкир. Р. Краківської / Мустай Карім. – К. : Мистецтво, 1954. – 99 с.
13. Карім М. Країна Айгуль : романічна драма на 6 картин / Переклад В. Гончара. – К. : Мистецтво, 1971. – 86 с. (Бібліотека сучасної драматургії, № 25)
14. Карім М. Мій кінв : поезії / Упор. та передм. Віталія Коротича / Мустай Карім. – К. : Радянський письменник, 1981. – 143 с. (Бібліотека «Братерство»)
15. Карім М. Помилування : повісті / З башкирської; Переклав Павло Мовчан / Мустай Карім. – К. : Дніпро, 1989. – 463 с. (Єднання)
16. Коротич В. Слово про башкирського побратима / Віталій Коротич // Карім М. Мій кінв : поезії. – К. : Радянський письменник, 1981. – С. 3–9.
17. Коротко про авторів // З берегів Агіделі : збірка творів письменників Башкирії. – К. : Радянський письменник, 1970. – С. 226–233.
18. Коротко про авторів // Мелодії Агіделі : поезії. – Дніпропетровськ : Промінь, 1980. – С. 206–214.
19. Кудаш С. Країна рідна : вибране / З башкирської; Передм. і упорядк. І. Ільєнка / Сайфі Кудаш. – К. : Дніпро, 1974. – 199 с. (Скарбниця братніх літератур)
20. Мажит Гафурі : біографічна довідка // Гафурі М. Чорнолиці (Одна з мільйонів жертв минулого). – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1953. – С. 99–100.
21. Мелодії Агіделі : поезії / Упоряд. П. Ребро. – Дніпропетровськ : Промінь, 1980. – 222 с.
22. Мірзагітов А. Веселковий міст дружби / Асхат Мірзагітов // Мелодії Агіделі : поезії. – Дніпропетровськ : Промінь, 1980. – С. 3–6.
23. Мовчан П. Життєві кільця та серцевина / Павло Мовчан // Карім М. Помилування : повісті. – К. : Дніпро, 1989. – С. 5–10.
24. Павличко Д. Мустай Карім // Літературознавство. Критика : у 2 т. / Дмитро Павличко. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2007. – Т. 2: Світова література. – С. 106–126.
25. Павличко Д. Мустай Карім // Над глибинами : літературно-критичні статті і виступи / Дмитро Павличко. – К. : Радянський письменник, 1982. – С. 249–278.

26. Павличко Д. Про Мустая Каріма / Дмитро Павличко. – Рукопис спогаду.
27. Павличко Д. Твори / Дмитро Павличко. – Т. 5. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2010. – 576 с.
28. Про автора // Хакімов А. Байга : повісті. – К. : Молодь, 1985. – С. 253–254.
29. Рахматулін Ш. Перед смертю : сатирична комедія на дві частини / Переклад з башкирської М. Дмитренка / Ш. Рахматулін. – К. : Міністерство культури Української РСР; Головне управління театрів та музичних установ, 1971. – 65 с.
30. Сюндюкле М. Думи о Донбасе / Авторизований переклад с башкирського Николая Милованова. – Уфа : Башгосиздат, 1952. – 74 с.
31. Сюндюкле М. Макар Мазай : поема / Переклад з башкирської Валентина Лагоди / Максуд Сюндюкле. – Донецьк : Донбас, 1979. – 56 с.
32. Тичина П. Ленін і боєць (Поема Сайфі Кудаша) // 3 минулого в майбутнє: статті, спогади, нотатки, начерки, інтерв'ю / Павло Тичина. – К. : Дніпро, 1973. – С. 200–203.
33. Тичина П. Патріотизм у творчості Мажита Гафури / Павло Тичина. – К. : Товариство для поширення політичних та наукових знань УРСР, 1955. – 35 с.
34. Тичина П. Патріотизм у творчості Мажита Гафури / Павло Тичина // Гафури М. Вибрані поезії. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1955. – С. 3–44.
35. Тичина П. Патріотизм у творчості Мажита Гафури / Павло Тичина // Гафури М. Поезії. – К. : Дніпро, 1980. – С. 5–30.
36. Тичина П. Слово про Сайфі Кудаша // 3 минулого в майбутнє: статті, спогади, нотатки, начерки, інтерв'ю / Павло Тичина. – К. : Дніпро, 1973. – С. 197–200.
37. Тичина П. Патріотизм в творчестві Мажита Гафури : доклад / П. Тичина. – Б.г. : Союз советских писателей Украины, 1942. – 42 с.
38. Хакімов А. Байга : повісті / Переклад з російської П.М. Мовчана, Р.Г. Вишневського / Ахіярь Хакімов. – К. : Молодь, 1985. – 256 с.
39. Хакімов Р. Завжди в дорозі / Раміль Хакімов // Бікчентаєв А. Я не обіцяю тобі раю : роман та повість. – К. : Дніпро, 1967. – С. 5–9.

Николай Васькив

БАШКИРСКАЯ ЛИТЕРАТУРА В УКРАИНСКИХ КНИЖНЫХ ИЗДАНИЯХ

Аннотация. В статье собраны и систематизированы сведения обо всех переводах произведений башкирской литературы на украинский язык, об изданиях этих переводов отдельными книгами, о переводчиках, о принципах формирования антологий и т.п. Анализируются романы и повести М. Гафури, А. Бикчентаева и А. Хакимова, пьесы М. Карима, А. Абдуллина, Ш. Рахматуллина, лирика М. Гафури, С. Кудаша, М. Карима, антологии башкирской поэзии.

Больше всего внимания сосредоточено на украинской рецепции творчества классиков башкирской литературы Мажита Гафури, Сайфи Кудаша и, особенно, Мустая Карима. Отдельно ведется речь о тесных связях украинских писателей с башкирскими, в частности П. Тычины с М. Гафури и С. Кудашем, Д. Павлычко – с М. Каримом. Обстоятельно анализируются поэма Максуда Сюндюкле «Макар Мазай» и его сборник стихотворений «Думы о Донбасе».

Ключевые слова: башкирская литература, перевод, отдельное книжное издание, литературные контакты, типологические связи, антология.

Mykola Vaskiv

BASHKIR LITERATURE IN THE UKRAINIAN BOOK EDITIONS

Summary. The paper collected and systematized information on all translations of works of the Bashkir literature in the Ukrainian language, about the publications of these translations as separate books, about the translators, on the principles of the formation of anthologies, etc. Novels and stories are analyzed by M. Hafuri, A. Bikchentaiev, A. Khakimov, plays by M. Karim, A. Abdullin, Sh. Rakhmatullin, poetry by M. Hafuri, S. Kudash, M. Karim, an anthology of the Bashkir poetry.

Most attention is focused on the Ukrainian reception of creativity of classics of the Bashkir literature by Mazhyt Hafuri, Saifi Kudash and especially Mustai Karim. It is separately told about close ties of the Ukrainian writers with Bashkir, in particular P. Tychnyna with S. Kudash, D. Pavlychko – M. Karim. Thoroughly analyzed the poem of Maksud Siundiukle named «Makar Mazai» and his collection of poems «Dumy pro Donbas».

Key words: Bashkir literature, translation, separate book edition, literary contacts, typological connection, anthology.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2016 р.

© *Васьків Микола Степанович* – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики і міжнародних відносин Київського університету культури.